स्कन्धोपनेयं तं प्राहुः सन्धिं सन्धिविच-
क्षणाः ॥१६॥
परस्परोपकारस्तु मैत्रीसम्बन्धकस्तथा।
उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारश्चैव सन्धयः ॥"
इति विष्णुशर्म्मकृतहितोपशे सन्धिर्नाम चतुर्थ-
कथासंग्रहः ॥ संयोगः। तत्पर्य्यायः। श्लेषः २।
इत्यमरभरतौ ॥ (यथा, मनुः। ८। २४८।
"तड़ागान्युदपानानि वाप्यः प्रस्रवणानि च।
सीमासन्धिषु कार्य्याणि देवतायतनानि च ॥")
सुरङ्गा। भगम्। सङ्घट्टनम्। रूपकाणां
सुखाद्यङ्गम्। सावकाशः। इति मेदिनी ॥ भेदः।
इति विश्वः ॥ (साधनम्। यथा, रघुः।१९।१६।
"तस्य सावरणदृष्टसन्धयः
काम्यवस्तुषु नरेषु सङ्गिनः।
वल्लभाभिरुपसृत्य चक्रिरे
साभिमुक्तविषयाः समागमाः ॥")
व्याकरणमते वर्णद्वयस्य मेलनम्। (यथा,
कथासरित्सागरे। ६। ११३—११७।
"अथैका तस्य महिषी राज्ञः स्तनभरालसा।
शिरीषसुकुमाराङ्गी क्रीड़न्ती क्लममभ्यगात् ॥
सा जलैरभिषिञ्चन्तं राजानमसहा सती।
अब्रवीन्मोदकैर्देव परिताड़य मामिति ॥
तच्छ्रुत्वा मोदकान् राजा द्रुतमानाययन् बहून्
ततो विहस्य सा राज्ञी पुनरेवमभाषत ॥
राजन्नवसरः कोऽत्र मोदकानां जलान्तरे।
उदकैः सिञ्च मा त्वं मामित्युक्तं हि मया तव ॥
सन्धिमात्रं न जानासि माशब्दोदकशब्दयोः।
न च प्रकरणं वेत्सि मूर्खस्त्वं कथमीदृशः ॥")
तस्य लक्षणादिर्यथा। अर्द्धमात्रोच्चारणकालेना-
व्यवहितयोर्व्वर्णयोर्द्रुततरोच्चारणं सन्धिः। अत
एव श्लोकार्द्धयोर्मन्त्रार्द्धयोर्व्वा न सन्धिः। तत्र
अर्द्धमात्रोच्चारणकालव्यवधानस्योचितत्वादिति
प्राञ्चः। स्वमते तु सन्ध्यध्यायसूत्रविहितकार्य्यं
सन्धिरिति सन्धिलक्षणम्। तेन पिपक्षादि-
शब्दानां संयोगान्तलुपि लुपि न सन्ध्याद्यविधौ
इति निषेधेऽपि सन्धिग्रहणात् सन्धिलुप्येव न
सन्धिरिति नियमात् झपझसोरित्यनेन चप-
जपौ पिपक् पिपग् इति। भिन्नपदे तु सन्धि-
र्व्विभाषयेति बोध्यम्। तथा च।
"सन्धिरेकपदे नित्यो नित्यो धातूपसर्गयोः।
सूत्रेषु च भवेन्नित्यः सैवान्यत्र विभाषया ॥"
इति प्राञ्चः।
एकपदे इति स्वभावादेकपदे समासेऽपि।
यथादानं भवेत् नद्यौ इत्यादि। समासे मुरारिः
हृषीकेशः त्र्यम्बकः गवीशः इत्यादि। धातू-
पसर्गयोस्तु अधीते उपेत्य इत्यादि। अन्यत्र
अत्र अम्भः अत्राम्भः इह इन्दुः इहेन्दुः
इत्यादि। धातूपसर्गयोः समासस्य नित्यत्वादेक-
पदग्रहणेनैवेष्टसिद्धौ तयोः पुनरुपादानं अनित्य-
समासे कदाचिदेकपदेऽपि सन्धिर्विभाष्यते इति
ज्ञापनार्थम्। तेन उच्चारितरुचिरऋचां चान-
नानां चतुर्णां इत्यादि सिद्धिः। इति मुग्ध-
बोधव्याकरणटीकायां दुर्गादासः ॥*॥ सर्व्वा-
ङ्कुरसन्धिर्म्मासत्रयेण भवति। गात्रसन्धिः सप्त-
मासैर्भवति। इति सुखबोधः ॥ युगसन्धिर्युग-
शब्दे देहसन्धिर्म्मर्म्मशब्दे च द्रष्टव्यः ॥
सन्धिका, स्त्री, (सन्धा एव। स्वार्थे कन्।) मद्य-
सन्धानम्। इति शब्दरत्नावली ॥
सन्धिचौरः, पुं, (सन्धिकृत् सुरङ्गाकारी चौरः।
सन्धिना चौर इति वा।) चौरविशेषः।
सिँधाल चोर इति भाषा। यथा। सन्धिचौरस्तु
हारकः। इति शब्दमाला ॥
सन्धिजं, क्ली, (सन्धेर्जायते यदिति। जन+डः।)
आसवादि। यथा, काशीखण्डे।
"कार्त्तिके वर्ज्जयेत्तैलं कार्त्तिके वर्ज्जयेन्मधु।
कार्त्तिके वर्ज्जयेत् कांस्यं कार्त्तिके मासि सन्धि-
जम् ॥"
सन्धिजमासवादि। इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥
(सन्धिसमुत्पन्ने, त्रि। यथा, सुश्रुते। ६। २।
"पक्वः शोफः सन्धिजः संस्रवेद्यः
सान्द्रं पूयं पूति पूयालसः सः ॥")
सन्धिजीवकः, त्रि,(सन्धिना अभिसन्धिना जीव-
तीति। जीव+ण्वुल्।)कुसृत्या विभवान्वेषी।
तत्पर्य्यायः। पार्श्वकः २। इति त्रिकाण्डशेषः।
सन्धितः, त्रि, (सन्धा जातास्येति। सन्धा+
इतच्।) सन्धियुक्तः। मिलितः। यथा,—
"अस्मद्वराद्दिव्यवपुः सन्धितः सन्धिमानसौ।
आर्य्यत्वादार्य्यराजाख्यः ख्यातो भुवि भवि-
ष्यति ॥"
इति राजतरङ्गिण्याम् २ तरङ्गः ॥
आसवादि। यथा,—
"कार्त्तिके वर्ज्जयेत् कांस्यं कार्त्तिके शुक्लसन्धि-
तम्।"
इति श्रीहरिभक्तिविलासे १६ विलासः ॥
शुक्लं काञ्जिकादिपर्य्युषितद्रव्यं सन्धितञ्च वर्ज्ज-
येत्। इति तट्टीका ॥
सन्धिनी, स्त्री, (सन्धास्त्यस्या इति। इनिः।
ङीप्।) वृषभेणाक्रान्ता गौः। इत्यमरः ॥ या
ऋतुमती वृषभेण आक्रान्ता निष्पादितमैथुना
सा सन्धिनी। गर्भेण सन्धानं सन्धा सा विद्यते
अस्याः सन्धिनी इन्। इति भरतः ॥ अकाल-
दुग्धा गौः। इति मेदिनी शब्दरत्नावली च ॥
(यथा, याज्ञवल्क्यः। १। १७०।
"सन्धिन्यनिर्द्दशावत्सागोपयः परिवर्ज्जयेत् ॥")
सन्धिपूजा, स्त्री, (सन्धौ अष्टमीनवमीसन्धिक्षणे
पूजा।) शारदीयमहापूजान्तर्गततृतीया
पूजा। यथा कालिकापुराणवचनान्तरम्।
"अष्टमीनवमीसन्धौ तृतीया खलु कथ्यते।
तत्र पूज्या त्वहं पुत्र योगिनीगणसंयुता ॥"
ज्योतिषे।
"अष्टम्यां सन्धियोगे सकलपरिजनैः पूजयेत्
सत्त्वभावैः।"
सप्तमीपूजावत्महाष्टम्यादिकृत्यमपि षष्टिद-
ण्डात्मिकायामेव न तु परदिवसीयखण्डतिथौ
किन्तु पूर्व्वोक्तसन्ध्यनुरोधान्निशादाविव खण्ड-
तिथावपि सन्धिपूजा। एवञ्च पूर्णाष्टम्यां महा-
ष्टमीपूजा तत्परदिने अष्टमीनवम्योः सन्धिपूजा
तत्परदिने महानवमीपूजा प्रागुक्तनन्दिकेश्वर-
पुराणाद्युक्तोदयगामितिथ्यनुरोधात्। तत्पर-
दिने दशम्यां विसर्जनं पूजानुरोधेनाधिकदिन-
लाभात्। अन्यत् दुर्गाशब्दे द्रष्टव्यम् ॥
सन्धिबन्धः, पुं, (सन्धिं बध्नातीति। बन्ध+
अच्।) भूमिचम्पकः। इति शब्दचन्द्रिका ॥
सन्धिबन्धनं, क्ली, (सन्धेर्बन्धनं यस्मात्।) शिरा।
इति केचित् ॥
सन्धिमतिः, पुं, काश्मीरदेशीयजयेन्द्रराजमन्त्री।
स च परे राजा बभूव। यथा,—
"सुतो महीमहेन्द्रस्य जयेन्द्रस्तस्य भूपतेः।
क्ष्मामाजानुभुजो राजा बुभोजाथ प्रथुप्रथः ॥
तस्याभूदद्भुतोदन्तभवभक्तिविभूषितः।
राज्ञः सन्धिमतिर्नाम मन्त्री मतिमतांवरः ॥
अस्मद्वराद्दिव्यवपुः सन्धितः सन्धिमानसौ।
आर्य्यत्वादार्य्यराजाख्यः ख्यातो भुवि भवि-
ष्यति ॥"
इति राजतरङ्गिण्याम् २ तरङ्गः ॥
सन्धिरन्ध्रका, स्त्री, (सन्धिरन्ध्रेण कायतीति।
कै+कः। टाप्।) सुरङ्गा। इति केचित् ॥
सन्धिला, स्त्री, (सन्धिं लातीति। ला+कः।)
सुरङ्गा। नदी। मदिरा। इति मेदिनी ॥
सन्धिवेला, स्त्री, (सन्धिरूपा वेला।) काल-
विशेषः। स तु अहोरात्रादिमेलनकालरूपः।
यथा। व्यासः।
"उपास्ते सन्धिवेलायां निशाया दिवसस्य च।
तामेव सन्ध्यां तस्मात्तु प्रवदन्ति मनीषिणः ॥"
इत्याह्निकतत्त्वम् ॥
सन्धिहारकः, पुं, (सन्धिना हरतीति। हृ+
ण्वुल्।) सन्धिचौरः। यथा,—
"वन्दिचौरो माचलः स्यात् कुम्भिलः सन्धि-
हारकः।"
इति हारावली ॥
सन्ध्या, स्त्री, (सं सम्यक् ध्यायत्यस्यामिति स+
ध्यै चिन्तने+"आतश्चोपसर्गे। इत्यङ्। यद्वा,
सन्दधातीति। सं+धा+"अघ्न्यादयश्च।"
उणा० ४। ११२। इति यक्प्रत्ययेन निपा-
तितः।) कालविशेषः। स तु दिवारात्रि-
सम्बन्धिदण्डद्वयरूपः। तत्पर्य्यायः। पितृप्रसूः२।
इत्यमरः ॥ सन्धा ३ द्विजमैत्री ४। इति भरत-
धृतवाचस्पतिः। सायम् ५ दिनान्तम् ६
निशादि ७ दिवसात्ययम् ८। इति राज-
निर्घण्टः ॥ सायाह्नः ९ विकालः १० ब्रह्म-
भूतिः ११ सायः १२। इति शब्दरत्नावली ॥
सा च कालस्य भार्य्या। यथा,—
"कालस्य तिस्रो भार्य्याश्च सन्ध्यारात्रिदिनानि च
याभिर्विना विधात्रा च संख्यां कर्त्तुं न शक्यते॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे १ अध्यायः ॥ * ॥
रात्रेराद्यन्तदण्डचतुष्टयात्मककालः। यथा,—